

УКРАЇНСЬКІ ІСТОРИКИ У КОНТЕКСТІ АКАДЕМІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАУКИ НА ПОЧАТКУ ХХ ст.

Комплекс ідей, необхідних для визрівання проекту української академії наук генерувався протягом тривалого часу. Часткове втілення вони отримували у різних організаційних формах (статистичні та губернські археографічні комісії, історичні, філологічні, природничі товариства у Наддніпрянській Україні, Українське наукове товариство (УНТ), Наукове товариство ім. Т. Шевченка (НТШ), проте тільки деякі з цих потенційних «пунктів» відліку процесу академізації української науки могли у далекій перспективі наблизити свою діяльність до стандартів комплексних різногалузевих наукових досліджень, які зазвичай ведуться в академіях. Реалізація ідеї української академії наук, як виявилось, стала можливою у певному місці і в певний час, а саме, коли науковців у ній зацікавила не лише інтелектуальна сутність, але й потенційна можливість створити на її основі нову організаційну ідентичність. Заснування у 1918 р. в Києві Академії наук відбувалося об'єднаними зусиллями представників різних галузей науки і політичних уподобань. Деякі аспекти заснування академії висвітлені в сучасній історичній науці¹, однак роль істориків на різних етапах академічної інституціоналізації української науки не формулювалася дослідниками як самостійна проблема.

Висвітлення теми потребує окреслення певних положень, які, найперше, стосуються сутнісного розуміння науки, національної науки та академізації. Наука є гіперскладною системою і спроби звести її проблеми, історію, міжгалузеві і міждисциплінарні зв'язки і взаємовпливи – так само як і стосунки з суспільством – до простих схем виявляються непродуктивними. Історичний огляд формулювань поняття науки свідчить, що на ранніх етапах вчені і філософи, ідентифікуючи науку, спиралися на теорію пізнання. Ключовими поняттями в дискусіях навколо феномену науки виступали спостереження і експеримент, цілісність і за-

вершеність, індукція і дедукція. Тому впродовж десятиліть деякі дисципліни вважалися більш науковими і пріоритетними, порівняно з іншими, зокрема під сумнів ставилася сама можливість включення суспільних і гуманітарних дисциплін до сфери науки.

Маніфестування суспільствознавцями XIX ст. позитивістської методології у гуманітарній сфері знань на деякий час зняло питання ієрархії наукових дисциплін, а критерії якості наукових досліджень були винесені за межі пірамідальної схеми пріоритетності наукових галузей. Проте невдовзі вже з табору учених-гуманітаріїв (М. Вебер, У. Дільтей, Х. Ріккерт та ін.) залунали авторитетні голоси щодо цілковитої відособленості гуманітарних наук, спрямованих – на відміну від природничих, завданням яких є встановлення закономірностей, – на вивчення унікальних явищ.* Дискусії між позитивістами і неокантіанцями мають дотичність до нашої теми не лише з методологічного огляду. У 1918 р. при заснуванні Академії наук у Києві виникла колізія й певне непорозуміння між В.Вернадським, з одного боку, і М.Грушевським, з іншого, стосовно базових дисциплін, які «можуть» представляти українську науку. Академічний проект В.Вернадського не влаштував М.Грушевського з кількох причин. Вернадський віддавав перевагу природознавчій галузі у той час, як власне українська когорта учених не мала достатньої кількості представників природознавчих наук. Запрошення російських учених, на думку М.Грушевського, проблематизувало б культурну дистанцію й поставило під сумнів національний характер академії.²

На початку XX ст., крім з'ясування епістемологічних аспектів науки, все більше актуалізувалася потреба у проясненні її офіційно-урядової оцінки. Державний підхід до науки сприяв виникненню

* З позицій наближеності гуманітаристики до мистецтва, тобто ще більшого дистанціювання від ідеї *scients*, мотивується інституційна емансипація гуманітарних наук сучасними авторами, зокрема тими європейськими дослідниками, які позитивно сприймають північноамериканський підхід до справи міжгалузевої структуризації науки (Дет. див: Гумберт Х-У. Ледеяные объятия «научности», или Почему гуманитарным наукам предпочтительнее быть «Humanities and Arts»/перевод: Е.Канищева // Новое литературное обозрение. – 2006. – № 81 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://magazines.russ.ru/nlo/2006/81/>).

генералізованої концепції науки, тобто ментальному об'єднанню усіх її галузей в одну модель, оскільки потреба у підготовці кадрів й утриманні певних інституцій вимагала бюджетних коштів, як для представників «точних», так і гуманітарних наук. Мотив національного престижу спонукав урядовців до трактування науки як конкретного суспільного блага. Наукові успіхи усвідомлюються офіціозом і громадськістю як важливий показник національно-державного розвитку.

Науці властива інтернаціоналізація її простору. За своєю суттю вона є екстериторіальним явищем, одним з найбільш космополітичних соціокультурних феноменів, проте у ній завжди була присутня національно-історична традиція. Тим не менш, стосовно «національної науки» існує значна розбіжність у трактуваннях змісту самого терміну та правомірності його використання. Прихильники виключно інтернаціонального характеру науки не зважають на її національно-організаційні форми. Поза їх увагою залишається те, що у Європі на зміну вселенській «республіці учених» остаточно прийшла епоха національної науки. Крім того в індустріально розвинених країнах на гуманітарних дисциплінах позначилася націоналістична компонента у світогляді європейців. Для «запізнілих націй» Центрально-Східної Європи, які перебували в багатонаціональних імперських державах і переживали національне відродження, національні дослідження – офіційно трактовані як регіональний партикуляризм – мали важливішу роль, ніж об'єднавчі академічні тенденції в загальнодержавних рамках. В імперській Росії термін національна наука не вживався через політичну – у багатьох аспектах – «незручність» слова нація.³ Російська наука, так само як і відповідний термін, існувала. «Український учений», «українська наука» для публіцистів і більшості російських учених учених-гуманітаріїв асоціювалися з політичним сепаратизмом.

Академізація в українському випадку мала забезпечити: (1) перетворення переважно любительського українознавства на науково обґрунтовані дослідження; (2) надання українським дослідженням професіонального характеру, що з огляду наукознавства означає дотримання наукових стандартів, а з соціологічного – одержання платні за наукові праці, тобто йшлося про створення кадрів української науки; (3) заснування власної академії наук. Не буде перебільшенням твердження, що останній позиції були

підпорядковані два перші завдання. Створення української академії наук було у центрі національних аспірацій українства з 70-х рр. XIX ст. Яким чином ідея національної академії наук із тиші кабінетів київських громадівців, переважно істориків В. Антоновича й М. Драгоманова, перемістилася до сфери контактів і угод з галицькими – як українськими, так і польськими – політиками? Хто забезпечував закладення і відтворення норм, правил та ресурсів НТШ як установи академічного типу? Відповіді на ці питання складають основу даного дослідження.

В українській історіографії, принаймні, більшій частині публікацій, прагнення розвивати національно спрямовану науку представлено як спробу виключно безпрецедентного характеру, без належного врахування загальноєвропейського дискурсу науки, що не лише збіднює загальну картину, а й утруднює розуміння нових внутрішньо-організаційних тенденцій, які характеризували наукове співтовариство у перші десятиліття XX ст. Відтак аналіз обставин заснування 1918 р. у Києві Академії наук зводиться переважно до політичних або персонально-особистісних аспектів.

У XIX ст. наука фактично стала світоглядним монополістом, який сформував не лише космологічний сегмент світогляду, а й таке розуміння дійсності, яке наштовхувало на формування соціально-економічних і політичних стратегій її реформування чи навіть революційного перетворення. Ця установка неабияким чином імпонувала національній інтелігенції народів, позбавлених власної державності. Заснування наукових інституцій й особливо академії наук сприймалося як засіб національно-культурного самоствердження на загальноімперському та міжнародному рівнях. Так, Болгарське наукове товариство, створене 1869 р. у румунському місті Браїлові, тобто за дев'ять років до звільнення Болгарії від турецького гніту, у своєму статуті акцентувало мету – шляхом поступового вдосконалення з часом перетворитися у славну Болгарську академію наук. У межах Австро-Угорщини з 1866 р. діяла Південнослов'янська академія наук і мистецтв. У 1871 р. поляки домоглися перетворення Краківського наукового товариства у Академію наук і мистецтв, а 1889 р. у підавстрійській Празі було створено Чеську академію наук і мистецтв. Правовою базою утворення в Австро-Угорщині національних наукових товариств як і академії були «Закон про товариства» від 1867 р. та

14 пункт австрійської конституції, який проголошував рівноправність усіх народів імперії та їх мов. Відкривався формально вільний доступ до створення різних асоціацій і товариств за посередництва адміністративної процедури.

У 1870-х рр. київські громадівці, насамперед, історики В. Антонович, М. Драгоманов, дослідники-аматори О. Кониський, К. Михальчук, Т. Рильський та меценати й культурні діячі М. Лисенко, В. Смирненко, В. Вовк-Карачевський, прагнучи обійти заборонні акти російського уряду на використання української мови у вищих сферах культурної діяльності, обмірковували можливості створення української академії у Львові. У 1873 р. ідея української академії отримала первісне організаційне втілення у вигляді львівського Товариства ім. Шевченка, створеного коштами земельної аристократії та української буржуазії Наддніпрянщини. Особливо активно збирав кошти колишній кирило-мефодієвець, незаслужено відсунений сучасними істориками у тінь Д. Пильчиков, хоча саме його виділяв М. Грушевський, звертаючись не раз до цього хронологічного відрізка здійснення академічного проекту. Найбільший грошовий внесок на академію зробила поміщиця з роду Скоропадських Єлизавета Милорадович, яка входила до полтавської громади, опікувалася українськими народними школами.

Полтавські громадівці через Д. Пильчкова й О. Кониського мали зв'язки з київською громадою. З галицькими діячами перші контакти Є. Скоропадської-Милорадович, ймовірно, відбулися у Відні. Там у лютому 1868 р., коли у столиці Австро-Угорщини зазвичай відбуваються традиційні віденські бали, Ів. Ів. Білозерський (1841–1921) – двоюрідний племінник Ганни Барвінок (1863 р. закінчив юридичний факультет Київського університету і невдовзі виїхав на постійне місце проживання до Італії) – познайомив Є. Скоропадську-Милорадович з галицьким діячем Анатолем Вахнянином (1841–1908) – на той час головою віденського студентського товариства «Січ». Знаючи про її український патріотизм і зацікавленість українською історією (мала намір перекласти «Историю Руссов» на одну з західноєвропейських мов), він розповів про потребу доконче у Львові заснувати друкарню, де «можна було б друкувати все те, що у Росії було під заборонаю». Вельми символічно – у контексті благодійницької акції Є. Скоропадської-Милорадович та віддалених перспектив заснованої

інституції для української національної справи – виглядає епізод із спогадів А.Вахнянина. Відомо, що Єлизавета Іванівна у Відні була без свого чоловіка, з сином-підлітком і саме А.Вахнянин «їй товаришував», тобто супроводжував на балу в *Blumensäla*.** Меуарист по збігу часу не випадково зафіксував, що Скоропадська-Милорадович була у бальному платті *Фортуни*, а він у костюмі *Гермеса*.⁴ Цю символіку можна було б оминати увагою, якби: (1) не «глуха» шаблонність, з якою, зазвичай, подається меценатська акція Скоропадської-Милорадович; (2) цей фрагмент раннього українського дискурсу академії не асоціювався з рясним символізмом, властивим новітнім європейським академіям XVI–XVII ст.⁵

Наступного року, перебуваючи у Львові, Є.Скоропадська-Милорадович детально обговорила справу організації товариства. Її заслугою вважається те, що товариство отримало ім'я Тараса Шевченка. Львів'яни пропонували назвати його «Галич». З присвятою Т.Шевченку воно залишилося й після перетворення його у 1892 р. на наукове, хоча на зборах восени 1896 р. були пропозиції змінити патрона.***

Впродовж двох десятків років галицькі народовці тішилися власною друкарнею, що давало їм можливість конкурувати з видавничими потужностями русько-москвофільського Ставропігій-

** Факт зустрічі меценатки з Вахнянином пояснює, чому віденська «Січ» була прийнята до Товариства на правах колективного дійсного члена (Справозданє з первих загальних зборів Товариства имени Шевченка. – Львів, 1874. – С. 8).

*** Спроби перейменування товариства робилися й пізніше. Не випадково історик С.Томашівський, який з середини 1913 р. виконував обов'язки голови НТШ, відкриваючи 10 березня 1914 р. урочисті збори, присвячені ювілею поета, зазначав, що товариство – «інституція, наскрізь академічна, має своїм патроном поета, який не був ученим, щодо освіти стояв нище серед української інтелігенції...». Водночас промовець переконував аудиторію, що іменування товариства не є випадковим чи якимось непорозумінням, воно зумовлено культом Шевченка на українських землях: «Шевченко був і є персоніфікацією відвічних змагань України до політичної й культурної самостійности, творець нації», його роль рівнозначна ролі поета Данте Аліг'єрі для італійців (Святочні збори // Хроніка НТШ. – Львів. – С. 23; 25).

ного інституту, а східноукраїнським українофілам – друкувати літературні твори, матеріально й інтелектуально підтримувати українську періодику в Галичині. Однак у тому вигляді як товариство сформувалося воно не могло стати базою для утворення академії наук, насамперед, тому, що не було науковим за принципами дійсного членства, видавничою практикою і внутрішньою будовою: не мало наукових секцій і комісій, бракувало наукових кадрів. Фактично на тому етапі Товариство імені Шевченка мало характер акціонерного товариства видавничого спрямування. Друкарня товариства у якості виробничо-видавничої установи була зареєстрована у торговій палаті Львова і товариство сплачувало податки відповідно до обсягу друкованої продукції, здебільше популярних видань «Просвіти», а з 1885 р. – літературного часопису «Зоря».

У 1892 р., по двадцяти роках після заснування товариства, почалося перетворення його на наукову інституцію з метою створення невдовзі, за два-три роки, як тоді гадалося, на його базі української академії наук за умови видання періодичного збірника наукових праць. Варто наголосити, що, проект перепрофілювання літературно-видавничого товариства на українську наукову інституцію не був підсумком внутрішнього органічно-еволюційного розвитку інституції, що невдовзі відгукнулося низкою криз у товаристві. Він визрів як "вольове", тобто політичне рішення зумовлене не лише потребами модерного національно-культурного розвитку, а й зовнішньополітичними обставинами. Відомо, що згода на перетворення літературно-видавничого Товариства імені Шевченка у наукове була складовою частиною пакета поступок австрійських урядовців (чи концесій, як тоді говорили) українцям у Галичині в результаті польсько-української угоди 1890–1894 рр. Угода, перипетії укладання якої дослідженні львівським істориком І.Чорноволом⁶, визріла у ширшому політичному контексті, ніж польсько-українські взаємини у Східній Галичині. Вона була результатом актуалізації інтересу у Відні до "своїх русинів" та підросійських «малоросів» у зв'язку із загрозою війни між Австро-Угорщиною та Росією⁷.

Трансформація товариства у наукове, як перший крок на шляху до досягнення основної мети – створення академії наук, вимагала наполегливої, професійно спрямованої подвижницької праці. Не вдаючись до аналізу процесу реформування товариства, яке супроводжувалося зміною голів товариства (історики О.Целевич,

О.Барвінський, М.Грушевський) та його статутів у результаті чого товариство набуло академічної структури, зауважимо, що здобуття товариством офіційного статусу українсько-руської академії наук спочатку приурочувалася до 100-ліття виходу першого видання «Енеїди» І.Котляревського, тобто літературного твору. Того ж року вийшов перший том монументальної праці М.Грушевського «Історія України-Руси». Історик з осені 1894 зайняв кафедру у Львівському університеті та очолив Історично-філософічну секцію НТШ, а з лютого 1897 став головою товариства. За його наполегливої праці Записки НТШ стали стабільним періодичним виданням історико-філологічного характеру. Поряд з ними започатковані інші спеціалізовані наукові видання. Усього вийшло понад 50 збірників наукових праць. Важливо відмітити, що у лютому 1898 р. на основі реформованого статуту НТШ, який впроваджував нові критерії для категорії дійсних членів, зокрема наявність наукових публікацій, був створений так званий «науковий ареопаг», первісний склад якого налічував 38 учених. Реформа проведена завдяки М.Грушевському і І.Франку. Вона суттєво поглибила академічний характер товариства. За ініціативою Грушевського у 1898 р. товариство придбало для своїх потреб респектабельний будинок на вулиці Чарнецького, де й зараз розміщується сучасний офіс НТШ.

Трансформація науково-організаційної структури товариства та його видавничої практики, що послідовно відбувалася завдяки настійливості нового голови – історика М.Грушевського, змінювала формат товариства. Низка європейських учених, зокрема з кола славістів (В.Ягіч, А.Брікнер та ін.) високо оцінили його наукову діяльність. Однак тоді, як і пізніше, очікуваного від уряду академічного статусу НТШ не отримало. Вважається, що негативну роль відіграла антиукраїнська агітація галицьких поляків (їх політики виступали «посередниками між цісарем і русинами» й доводили, що останні мусять стримувати себе), аналогічний тиск російської дипломатії, брак коштів для ширшої науково-видавничої діяльності. Комплекс зазначених чинників мав так би мовити стабільний характер й дійсно ускладнював утворення української академії на австрійсько-галицькому ґрунті. Проте головна причина тодішньої невдачі залягала в іншій площині політичного життя. У квітні 1897 р. Австро-Угорщина та Росія узгодили свої зовнішньополітичні інтереси, уклавши таємну угоду,

якої дотримувалися впродовж десяти років, намагаючись не драгувати одне одного [8с. 174]. Цісар, від якого найперше залежало перетворення НТШ на академію, проігнорував культурно-національні потреби українців й попрощався – „Adieu meine Herren“ – з масовою депутацією русинів⁹. Зрештою підтвердилося припущення І.Франка, що поряд з іншими обставинами (науково-видавничі здобутки НТШ, величина його фондів) "піднесення товариства до рангу Академії наук в Австрії залежить від волі цісаря, котрий протектором її іменує когось із цісарської сім'ї, значить, і деякі згляди дипломатичні будуть тут входити в рахунок, як се було і з переміною краківського "Towarzystwa Przyjaciół Nauk" на Академію."¹⁰ Оскільки цісарського рескрипту не послідувало за НТШ закріпилася назва «некоронованої академії наук».

У 1898 р. його голова зазначав "в усякім разі наша задача прийти з часом до Українсько-руської академії наук стоїть міцно, і надії наші зростатимуть в міру розвою наукової роботи нашого товариства, себто того, що дає нам моральне право допевнитися сієї інституції"¹¹. Підводячи підсумки десятилітньої діяльності товариства у якості наукового, його голова зазначав, що товариство фактично є «українською академією наук, подібною до інших слов'янських академій наук, хоч і без титула. Титул не залежить від нас, і не знати, чи будемо коли його мати, – та він і не має особливого значіння...»¹²

Здобуття товариством статусу академії найбільше ускладнювалося, по-перше, браком коштів, по-друге, відсутністю українського університету у Львові. Питання про фінансування товариства варте окремого дослідження. На разі ж зазначимо, що починаючи з 1894 р., товариство отримувало субвенції від місцевої адміністрації, а з 1895 р. – від міністерства культів і освіти Австро-Угорщини. Упродовж 12 років річна державна дотація зросла у три рази й становила 6 тис., а місцева – у п'ять й сягала 12 тис. корон, що покривало лише третину його витрат.¹³ Окремою статтею у державний бюджет кошти для НТШ не були вписані, оскільки воно залишалося громадською організацією.

Офіційне визнання товариства у якості академії наук було можливе після заснування українського університету. Боротьба за створення у Львові українського університету поряд з існуючим, у разі надання йому офіційного статусу виключно польського, мала

затяжний характер й спричинила цілий комплекс конфліктів: кадрового, адміністративного, кримінального (збройні сутички між польськими і українськими студентами), ментального й джерельно-історичного характеру. Конфліктуючі сторони з'ясовували питання, коли, хто й для кого заснував існуючий університет у Львові.¹⁴

У 1910 р. під час обговорення у бюджетній комісії парламенту питання про виділення коштів на заснування нових вищих навчальних закладів (предметно йшлося про відкриття юридичного відділення для студентів – італійців імперії), український депутат, адвокат за фахом Теофіл Окуневський черговий раз поставив питання про відкриття українського університету у Львові й надання НТШ статусу академії. Одним з нових аргументів, але відповідно до специфіки парламентської комісії, було те, що товариству, якщо воно не одержить до кінця року статус академії, загрожує втрата заповіджених О.Кониським 10-ти тис руб.¹⁵ Таку суму, як свідчить дослідження історика С.Панькової, першим пунктом свого заповіту Кониський призначив на українську академію наук, за умови що вона постане за 10 років по його смерті.¹⁶ З'ясування мотивів, які спричинили визначення зазначеного терміну потребує спеціальних додаткових пошуків, оскільки оригінал заповіту не зберігся. Можна припустити, що встановлюючи у 1899 р. такий термін жертводавець, знав, що тодішні очікування, пов'язані з ювілейним ферментом 100-ліття «Енеїди» не справдилися, тому прагнув стимулювати подальшу внутрішню академізацію товариства.

Прем'єр-міністр Штіркс відповів на запит Окуневського, що питання про академію є надзвичайно складною справою і цілком залежить від рескрипту цісаря, водночас обіцяв підвищити субвенції товариству.

Отже, у політичному дискурсі питання про надання НТШ статусу академії йшло у парі з питанням про відкриття у Львові українського університету. У 1913 р. після тривалих трьохсторонніх нарад українських і польських депутатів з представниками уряду та особистої зустрічі репрезентанта українських депутатів К.Левицького з імператором, розгляд двох питань у парламенті призначався рескриптом Франца-Йосифа на 1916 р. З огляду на цю перспективу, зрозуміло, чому стосунки між Грушевським і галицькими депутатами маючи напружений характер, особливо загострилися у 1912 р., коли питання про український університет перейшло у

фазу політичних дебатів у нижній палаті австрійського парламенту. Це сталося не лише через його публіцистичні виступи, на чому акцентують дослідники, а й через бажання усунути його з НТШ як імовірного президента Українсько-руської академії. Будучи російським підданцем він, в очах націонал-демократів, не надавався для цієї ролі, особливо на фоні багатолюдних антиросійських акцій у Львові, які влаштовувалися з 1912 р. Львівська преса звинувачувала його москвофільстві і сприянні його публіцистики їх справі.

Проте головний удар опозиція вирішила нанести на ґрунті науково-організаційної діяльності Грушевського у НТШ. Дочекавшись у 1913 р. звітно-виборних зборів, автори анонімної брошури «Перед загальними зборами Наукового товариства ім. Шевченка», врученої йому на самих червневих зборах, звинуватили голову в шкідливому керуванні. Брошура заперечувала будь-які заслуги Грушевського, який начебто розвіяв мрії української суспільності на свою академію. Її анонімні автори з «Комітету громадського добра» стверджували: «... в хвили, коли прийшов 40-літний ювілей оснування Т-ва, та зближається 100-літний ювілей його патрона – ся многоважна національна інституція стоїть над берегом пропасти матеріальної і що важніше – моральної».¹⁷ Попри ці звинувачення збори після дискусій усе ж знову обрали Грушевського головою, однак він відмовився працювати з новим Віділом (президією) товариства й склав з себе повноваження голови.

Домагання університету й академії як високоартістичних культурних цінностей, безумовно, мало складну, багаторівневу компоненту. Тут перетиналися інтереси кількох держав і націй. Доступними засобами національно-ідентифікаційної боротьби для українців були історія, мова, традиції у їх науково-дисциплінарному форматі. Становлення дисциплінарного поля української науки відбувалося з переважанням історичних досліджень. Ідеологами академізації українських досліджень, насамперед, були історики, головна роль належала М.Грушевському. До кінця ХІХ ст. українська історія у предметно-змістовному аспекті як сфера дослідження була розділена між місцевими краєзнавцями, з одного боку, й російськими та, почасти, польськими дослідниками, з іншого. Проблема дефіциту персонального авторства та подолання додисциплінарного стану української історії була надзвичайно гострою. Поступово історичні тексти позбувалися публіци-

стичної трактатності, імперсональності або прихованого авторства й завдяки науково-аналітичним методам набули професіонального характеру. Формування неперервної тяглості історіографічного процесу за персональною (інтелектуально-біографічною) лінією – попередники, засновники, послідовники – зайняло усього кілька десятиліть. До попередників відносяться М.Костомаров і П.Куліш, які мріяли про заснування українського історичного товариства, до засновників – В.Антонович і М.Грушевський. Критерієм відмінності між попередниками та засновниками є наявність учнів, які стали українськими істориками, усвідомили свої можливості і відповідальність за представництво національних інтересів у сфері науки. Їх різнила також методологія. На відміну від історіософії кирило-мефодіївців, які у теоретичному вимірі не піднялися вище за християнську теологію історії, позитивістський світогляд нового покоління сприяв цілісному об'єктуванню предмета української історії. Академічне формулювання національної ідеї українськими істориками стало можливе на основі масиву історичних джерел. Джерелознавство було основною ланкою пізнавальної діяльності істориків цієї доби. Найперше йшлося про нагромадження і критики джерел. Переважно на цьому завданні М.Грушевський виховав у Львові нове покоління українських істориків.

На засадах, апробованих у НТШ, була започаткована наукова праця в новоствореному 1906 р. у Києві Українському науковому товаристві. Його членами як і членами НТШ була низка видатних учених того часу, зокрема історики І.В.Лучицький, О.С.Лаппо-Данилевський, О.Є.Пресняков, академіки Ф.Є.Корш, В.І.Вернадський, О.О.Шахматов, В.М.Перетц, зарубіжні історики, юристи і славісти Ш.Сеньобос (Париж), А.Єнсен (Швеція), К.Гец (Бонн), К.Кадлец (Прага) та ін. Фундатори і рушії українського наукового руху В.Антонович, В.Гнатюк, І.Франко були членами-кореспондентами Петербурзької академії наук, а І.Франко і М.Грушевський – почесними докторами Харківського університету. М.Грушевський та деякі інші члени НТШ були членами-кореспондентами Краківської академії наук. Праці членів українських наукових товариств нагороджувалися академічними преміями. На цьому аспекті акцентує увагу історик О.Дмітрієв, підносячи значення університетів у підросійській Україні та Петербурзької академії наук для визрівання українського наукового руху.¹⁸

Функціональні еквівалентності українських наукових товариств з академіями наук сприяли їх інкорпорації у ширший науковий простір. Створюваний на периферії імперіальних державних утворень комплекс українських досліджень “для себе”, виявився “технологічно” здатним циркулювати за межами національного поля науки. Однак ідея української академії наук як суто національної інституції з перевагою гуманітарних досліджень не отримала реалізації. Причиною була не лише швидка зміна конкретно-історичної ситуації, а й зміна міждисциплінарних пропорцій у європейській науці, на що задовго до 1919 р. звернув увагу В. Вернадський. Крім того із проголошенням Української держави науково-дисциплінарний і тематичний “зсув” наукових досліджень у гуманітарну сферу, особливо історію, філологію та етнографію, що загалом характерно для національно орієнтованих культурних проєктів, втрачав свою гостроту.

З науково-соціологічного погляду українські наукові товариства самостійно не набули академічного статусу через надто значиму прив’язку їх діяльності до однієї особи – історика М. Грушевського. Коли цей чинник послабився у силу політичних обставин – ідея академії набрала іншої редакції та втілення.

¹ Сохань П.С., Ульяновський В.І., Кіржаєв С.М. М.С.Грушевський і Academia. Ідея, змагання, діяльність. – К.: АН України. Ін-т укр. археографії, 1993. – 319 с.; Матвеева Л.В. Нариси з історії Всеукраїнської Академії наук. – К: ВД “Стилос”, 2003. – 296 с. та ін.

² Вороненко В.В., Кістерська Л.Д., Матвеева Л.В., Усенко І.Б. Микола Прокопович Василенко. – К.: Наукова думка. – 1991. – С. 148.

³ Дет.: Куренной В. Политический и аполитический национализм // Логос. – 2007. – № 1(58). – С. 138–155.

⁴ Вахнянин А. Спомини з життя (Посмертне видане) / Зладив Кирило Студинський. – Львів. – 1908. – С. 94.

⁵ Дет див: Куондам А. Академии в итальянской литературной жизни XVI–XVII веков // Новое литературное обозрение. – 2002. – № 54 (2). – С. 61–71.

⁶ Чорновол І. Польсько-українська угода 1890 – 1894 рр. – Л.: Львівська академія мистецтв, 2000. – 247 с.; Чорновол І.П. О.Барвінський та І.Франко в контексті політики “нової ери” // Проблеми історії

України ХІХ – початку ХХ ст. – К.: НАН України, Ін-т історії України, 2003. – Вип. 6. – С. 180 – 192.

⁷ ГАРФ. –Ф. 1729. – Оп. 1. – Д. 184. – Л. 6.

⁸ Тейлор А.Дж. Габсбурзька монархія. 1809–1918. Історія Австрійської імперії та Австро-Угорщини / Пер. з англ. – Л.: ВНТЛ-класика, 2002.– 268 с.

⁹ Цісар і Русини // Діло. – 1910. – 27 квітня н. ст.

¹⁰ Франко І. З поля нашої науки // Збір. творів у 50 т. – Т. 46.– Кн. 2.– С. 172.

¹¹ Грушевський М. Наукова діяльність Товариства імені Шевченка в 1896 і 1897 рр. // Записки НТШ. –1898. – Т.21. – Кн.1. – С. 12. (паг.2)

¹² Звичайні загальні збори (дня 29 червня, 1904) // Хроніка НТШ. – 1904. – Ч. 19. – С. 2.

¹³ ЦДА України в Львові. – Ф. 309. – Оп. 1. – Спр. 51. – Арк. 5-зв.

¹⁴ Качмар В. За український університет у Львові. Ідея національної вищої школи у суспільно-політичному житті галицьких українців (кінець ХІХ – початок ХХ ст.). – Л.: ЛДУ ім. І.Франка, 1999. – 118 с. ; Зайцева З.І. Український науковий рух: інституціональні аспекти розвитку (кінець ХІХ – початок ХХ ст.: Монографія. – К.: КНЕУ, 2006. – 368 с.; Зайцева З.І. Проблема українського університету у Львові: публіцистичний вимір (1899–1914рр) // Історичний журнал. 2009. – С. 71–82; Лейн В.Г. Дати на службі націй: Польсько-українська дискусія кінця ХІХ – початку ХХ ст. навколо дати заснування університету у Львові // Україна модерна.– 1999. – Ч. 2-3 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.anthropos.org.ua/jspui/handle/123456789/1633>.

¹⁵ Справа руського університету в Бюджетній комісії // Діло. – 1910. Ч. 146 – 4 липня (21 червня).

¹⁶ Панькова С. Заповіти Олександра Кониського (До 175-річчя від дня народження письменника, педагога, громадського діяча, одного з фундаторів НТШ) // Вісник НТШ. – Львів. – 2011. – Ч. 46.– С. 26–30.

¹⁷ Перед Загальними зборами Наукового товариства ім. Шевченка // Грушевськіяна. Наша політика. Матеріали до історії конфлікту в НТШ 1913 р. / Упор. Л.Винар, Є.Пшеничний. – Дрогобич; Нью-Йорк, 2003. – Т. 7. – С. 168 – 169.

¹⁸ Дмитриев А. Украинская наука и ее имперские контексты (ХІХ – начало ХХ века) // Ab Imperio. – 2007.– № – С. 134, 139.